Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 15 Αυ. 86

Ο ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΜΑΣ

Συμβολισμοί στό θέατρο τών σκιών

Προϊόν στοχασμού καί οξύτατης ευαισθησίας είναι η μελέτη τού Γιάννη Κιουρτσάκη «Καρναβάλι καί Καραγκιόζης» πού κυκλοφόρησε από τίς εκδόσεις «ΚΕΔΡΟΣ» μέ θέμα τή λαϊκή «γλώσσα» τού Καρναβαλιού καί τόν ελληνικό Καραγκιόζη. Πλουσιότατη στά θέματα πού προσεγγίζει καί στά ερευνητικά εργαλεία πού χρησιμοποιεί, συνιστά συγχρόνως ένα **απολαυστικό ανάγνωσμα** χάρη στήν ικανότητα τού συγγραφέα νά αφηγείται συναρπαστικά καί νά αναπτύσσει μέ απλό τρόπο έννοιες σύνθετες — χωρίς ωστόσο νά **απλουστεύει**.

Τό «Καρναβάλι καί Καραγκιόζης» είναι τό 6' μέρος μιάς ευρύτερης προσέγγισης τού συγγραφέα στό θέμα τής ανθρώπινης δημιουργικότητας στόν λαϊκό πολιτισμό. Στό προηγούμενο βιβλίο του «Προφορική παράδοση καί ομαδική δημιουργία» (εκδόσεις «ΚΕΔΡΟΣ»), ο συγγραφέας είχε διερευνήσει **τό ζήτημα τής «παιδείας»** τών αναλφαβήτων καθώς καί τήν έννοια τής παράδοσης πάνω στήν οποία θεμελιώνεται η λαϊκή δημιουργία.

Στό «Καρναβάλι καί Καραγκιόζης» ο συγγραφέας διερευνά τίς απόψεις **τού Ρώσσου** θεωρητικού τής λογοτεχνίας Μιχαήλ Μπαχτίν γιά τό Καρναβάλι καί τό λαϊκό γέλιο στό Μεσαίωνα όπως εμφανίζονται στό έργο τού Φρανσουά Ραμπελαί.

Η λαϊκή κωμική γλώσσα παρεμπέμπει, όπως αναφέρεται, σέ ένα φαινόμενο διαχρονικό καί πολυεθνικό, **σέ μιά από τίς βαθύτερες** ρίζες τού πολιτισμού, τή λαϊκή γιορτή. Τίς υπερβάσεις ακριβώς τής λαϊκής γιορτής —τά μασκαρέματα, **τή σύγχυση** τών μορφών, τήν ελευθεριότητα, τόν ξυλοδαρμό καί τό φαγοπότι— συναντάμε σέ ένα πλήθος παραδοσιακών γελοποιών όπως στόν PULCINELLA, τόν POLICHINELLE, τόν PUNCH τόν HANSWURST, τόν KASPERL, αλλά καί τόν τούρκικο KARAG·O·Z καί στόν ελληνικό Καραγκιόζη.

Ρωτήσαμε **τόν Γιάννη Κιουρτσάκη τόν τρόπο πού** αντιμετωπίζει τό πολυσυζητημένο πρόβλημα τής ιθαγένειας τού ελληνικού Καραγκιόζη.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ: Όπως προσπαθώ νά δείξω καί στό προηγούμενο βιβλίο μου «Προφορική παράδοση καί ομαδική δημιουργία» τό θέμα τής ιθαγένειας τού Καραγκιόζη είναι ψευδοπρόβλημα. Η ιθαγένεια ενός λαϊκού είδους είναι δεδομένη, είναι καταστατικά κατοχυρωμένη δεδομένου ότι τό είδος αυτό φορτίζεται κατ' ανάγκην από τίς εμπειρίες, τίς αξίες καί τήν ιδεολογία **τού εκάστοτε** δημιουργού του. Καί εφ' όσον ο ελληνικός Καραγκιόζης είναι ομαδικό δημιούργημα καί τόν έχουν φτιάξει Έλληνες δέν μπορεί παρά νά είναι ελληνικός. Συγχρόνως ωστόσο ο Καραγκιόζης δέν παύει νά είναι ένας τύπος πολυεθνικός, μιά από τίς αναρίθμητες εκδοχές τού τύπου τού παραδοσισκού γελωτοποιού τόν οποίο ξαναβρίσκουμε στή διάρκεια τών αιώνων καί σέ πολλούς τόπους. Εκείνο πού εξετάζω είναι πώς κάτι διεθνικό μπορεί ταυτόχρονα νά είναι βαθύτατα ιθαγενές.

ΕΡ.: Αναφέρετε στήν τελευταία μελέτη σας ότι είναι λάθος ωστόσο νά θεωρεί κανείς τόν Καραγκιόζη ρεαλιστική απεικόνιση ή ηθογραφική καρικατούρα τού λαϊκού Έλληνα καί τής ρωμιοσύνης γενικότερα. Παρ' όλα αυτά εξακολουθείτε νά πιστεύετε ότι ο Καραγκιόζης «καθρεφτίζει» τήν νεοελληνική κοινωνία. Πώς συμβαίνει αυτό;

ΑΠΑΝΤ.: Μολονότι θεωρείται συχνά αυτονόητη, η ιδέα ότι ο Καραγκιόζης απεικονίζει ρεαλιστικά ή ηθογραφικά τόν Νεοέλληνα μέ ξένιζε εξ αρχής καί άν τό καλοσκεφτούμε δέν μπορεί νά σταθεί. Πρώτον έχουμε ένα θέατρο απόλυτης σύμβασης, ένα θέατρο σκιών, οι φιγούρες τού οποίου είναι εξ ορισμού αντι - ρεαλιστικές. Έπειτα πώς είναι δυνατόν ένα άτομο εκ πρώτης όψεως τόσο περιθωριακό όσο ο Καραγκιόζης νά καθρεφτίζει μιά ολόκληρη κοινότητα; **Διότι ο κοινός τόπος** ότι ο Καραγκιόζης αποδίδει τή νεοελληνική πραγματικότητα έχει μιάν αλήθεια. Τό ζήτημα είναι πώς γίνεται αυτό. Ο Καραγκιόζης είναι μιά κωμική σύμβαση, ένα αμφίσημο καί αμφίπλευρο πλάσμα τού μύθου, χειραφετημένο από τά δεσμά τής λογικής καί τούς καταναγκασμούς στούς οποίους υπόκεινται τά πραγματικά άτομα. Είναι ένα πλάσμα τό οποίο έχει τήν ικανότητα νά παίζει τούς **πιό αντιφατικούς** ρόλους (π.χ. τόν έξυπνο καί συνάμα τόν κουτό ή ακόμα τόν ειλικρινή καί τόν ψεύτη) καί επομένως νά αποδίδει τόν οποιονδήποτε· νά υποδύεται **όλα τά πραγματικά** άτομα καί όλους **τούς** νεοελληνικούς ρόλους. Ο Καραγκιόζης δέν είναι απλώς ένας «μασκαράς» αλλά η ίδια η μάσκα: μιά μάσκα ιδιότυπη εφ' όσον πίσω από αυτήν δέν υπάρχει κάν ένας μεταμφιεσμένος άνθρωπος, ένας ζωντανός μασκαράς πού «δανείζεται» τό πρόσωπό της, **αλλά μονάχα τό** χέρι, η φωνή καί τό πνεύμα τού καραγκιοζοπαίχτη πού «δανείζει» μάλλον τόν εαυτό του στή μάσκα του. Πίσω δέ από τόν καραγκιοζοπαίχτη μιλάει κάποιος άλλος: η παράδοση τού Καραγκιόζη ή καλύτερα ο συλλογικός δημιουργός της εκείνος πού ονομάζουμε συνήθως «λαό». Αυτό ακριβώς τό γεγονός —τό ότι δηλαδή ο Καραγκιόζης είναι τελικά τό δημιούργημα μιάς κοινότητας, η οποία προβάλλεται κατ' ανάγκην στό πρόσωπό του— τού επιτρέπει νά αποτυπώσει τή νεοελληνική ζωή. Όχι βέβαια ρεαλιστικά ή ηθογραφικά, αλλά μ' έναν τρόπο συμβολικό πού γιά νά τόν καταλάβουμε χρειάζεται πρώτα νά γνωρίσουμε τόν ιδιαίτερο κώδικα τής λαϊκής κωμωδίας.

ΕΡ.: Θά μπορούσατε νά αναφέρετε μερικά από τά συμπεράσματα στά οποία καταλήγετε όσον αφορά τήν νεοελληνική κοινωνία μέσω τής ιδιαίτερης ανάγνωσης πού προαγματοποιείτε στό κείμενο τού Καραγκιόζη, δηλαδή στό ελληνικό θέατρο τών σκιών;

ΑΠΑΝΤ.: Εκείνο πού μού φανέρωσε ο Μπαχτίν είναι ότι τό Καρναβλι καί η λαϊκή κωμωδία έχουν τή δική τους γλώσσα, ότι πρόκειται γιά ένα συμβολικό σύστημα πού πέρα από τήν πολυμορφία τών επί μέρους εκδηλώσεών του μεταφέρει κάποια σταθερά μηνύματα. Αυτή η υπόθεση εργασίας επαληθεύεται στόν Καραγκιόζη μέ τρόπο εντυπωσιακό. Αμέτρητο πλήθος από κωμικά επεισόδια καί καραγκιοζικές μορφές, ακόμα καί τά πιό ανόητα καλαμπούρια αποκτούν στό φώς αυτής τής γλώσσας ένα απροσδόκητο νόημα.

Κάποια θέματα πού ανήκουν στήν πανάρχαια παράδοση τής κωμωδίας καί τά βρίσκουμε επίσης στή ρωμαϊκή εποχή, στόν δυτικό Μεσαίωνα, στήν Αναγέννηση, σέ όλα τά νεώτερα λαϊκά θέατρα καί στόν Καραγκιόζη είναι π.χ. η λαιμαργία ή η πείνα, οι ξυλοδαρμοί, ο ερωτισμός, οι θάνατοι καί οι νεκραναστάσεις· τό μασκάρεμα, η φαιδρή εμφάνιση καί πολλά άλλα. Ενδιαφέρον έχει νά δούμε πώς τά αρχετυπικά αυτά θέματα τής γιορτής κατορθώνουν νά φορτιστούν από ορισμένες ιδιαίτερες εμπειρίες τής νεοελληνικής κοινωνίας καί νά γίνουν κοινωνικός υπαινιγμός. Ήδη εξετάζοντας τά κοινωνικά συμφραζόμενα τού Καραγκιόζη τήν εποχή πού διαμορφώθηκε καί άκμασε (τέλη τού 19ου αιώνα καί πρώτες δεκαετίες τού 20ού) διαπιστώνουμε ότι είναι τό προϊόν μιάς μεταβατικής κοινωνίας πού από τήν αγροτική παραδοσιακή φάση περνά στή φάση τής αστικοποίησης, αστικοποίηση η οποία ωστόσο δέν έχει ολοκληρωθεί. Αυτό τό βλέπουμε πολύ καθαρά στό μπερντέ τού Καραγκιόζη όπου ο κώδικας τού καρναβαλιού δηλαδή κατορθώνει νά αποτυπώσει τό «καρναβάλι» τής μεταβατικής νεοελληνικής κοινωνίας.

Ένα στοιχειώδες παράδειγμα «μασκαρέματος» είναι ο Μπαρμπαγιώργος δήμαρχος: φορά ψηλό καπέλο, βελάδα, **φουστανέλα** καί τσαρούχια. Αυτό είναι τό καρναβάλι τής μετάβασης. Είναι μισός - μισός. Ενώ αστικοποιείται δέν κατόρθωσε ακόμα νά ξεπετάξει τήν αγροτική του περιβολή. Αποδίδει μέ απαράμιλλη συμβολική ακρίβεια τήν πραγματικότητα τού βλαχοδημάρχου. Ή ακόμα: ο Καραγκιόζης ντυμένος λόρδος, γιατρός, επιχειρηματίας κ.ο.κ. (μέ τήν πασίγνωστη «επίσημη» κι όμως αξιοθρήνητη περιβολή του). Νά ένα παιχνίδι πού αποτυπώνει όχι τόσο τίς πραγματικές συμπεριφορές κάποιων υπαρκτών Νεοελλήνων όσο τήν εσωτερική λογική μιάς κοινωνίας όπου, γιά νά θυμηθώ έναν θρυλικό πιά λόγο, «είσαι ό,τι δηλώσεις». Τό ελληνικό θέατρο σκιών είναι γεμάτο από τέτοιους λεπτους καί βαθείς συμβολισμούς.

ΕΡ.: Κατά τή γνώμη μου είναι πολύ δύσκολο νά κατατάξει κανείς τό βιβλίο σας σέ κάποιον από τούς γνωστούς κλάδους τών κοινωνικών επιστημών. Εσείς πώς θά τό χαρακτηρίζατε;

ΑΠΑΝΤ.: Η μελέτη μου αγγίζει πολλούς κλάδους, τή λαογραφία (άν καί εγώ δέν συλλέγω υλικό, ερμηνεύω αυτό που υπάρχει), τή θρησκειολογία, τή σημειολογία, τή θεατρολογία. Έχει επίσης σχέση μέ τή θεωρία τής λογοτεχνίας, τής κοινωνιολογίας κυρίως στό γ' μέρος όπου ο Καραγκιόζης εξετάζεται ακριβώς ως έκφραση τής νεοελληνικής κοινωνίας. Βέβαια δέν αισθάνομαι ειδικός σέ όλους αυτούς τούς κλάδους. Άν έπρεπε νά διαλέξω έναν όρο θά ήταν ο όρος πολιτισμική ανθρωπολογία, μέ τήν πιό απλή σημασία του: ένας δοκιμιακός δηλαδή λόγος γιά τόν άνθρωπο καί τόν πολιτισμό του. Εκείνο πού βαραίνει πρό πάντων γιά μένα είναι η προσωπική μου σχέση μέ τό θέμα: ο συνεχής διάλογος μέ τά έργα πού μελετώ, ο οποίος, καθώς δέν έχει ένα ορατό τέλος, μού φανερώνει πάντα νέες πτυχές αυτών τών έργων.

ΕΡ.: Ποιά είναι τά πλεονεκτήματα τής μεθόδου αυτής τήν οποία θά μπορούσαμε νά χαρακτηρίσουμε ίσως ως διεπιστημονική;

ΑΠΑΝΤ.: Εν τέλει μάς διδάσκει ταπεινοφροσύνη. Φωτίζω τό αντικείμενό μου από δέκα πλευρές καί πάλι βλέπω πώς μού ξεφεύγει γι' αυτό καί δέν παύω νά θυμάμαι τό μότο τού Άμλετ πού χρησιμοποιώ: «Είναι κι άλλα, Οράτιε, στά ουράνια καί στή Γή πού δέν τά ονειρεύτηκε η φιλοσοφία σας». Άν καί εκ πρώτης όψεως ταπεινό, τό αντικείμενό μου έχει απειράριθμες όψεις. Ο Καραγκιόζης είναι ένα πολυσύνθετο πολιτισμικό φαινόμενο πού δέν μπορεί κανείς νά τό προσεγγίσει παρά πολλαπλώς. Γι' αυτό, από μιάν άλλη άποψη, η δουλειά μου μπορεί αντίθετα νά φανεί υπερβολικά φιλόδοξη, καθώς ο Καραγκιόζης μέ οδηγεί ακατάπαυστα σέ πράγματα πολύ ευρύτερα καί γενικότερα από τόν ίδιο. Καί συλλογίζομαι κάποτε πώς ένα τέτοιο θέμα δέν ήταν γιά μένα παρά η αφορμή γιά νά μιλήσω απλά καί συγκεκριμένα γι' αυτά ακριβώς τά πράγματα πού μέ καίνε: γιά τή νεοελληνική κοινωνία καί τόν πολιτισμό της κι ακόμα πιό γενικά γιά τό πρόβλημα τής παράδοσης καί τής τύχης της μέσα στόν σημερινό κόσμο.

Ελισάβετ Κοτζιά

Βιβλιογραφική ενημέρωση

ΔΕΛΤΙΟ 28)86
7—14 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Βιβλιογραφία

Ι. Δ. ΠΟΛΙΤΗΣ: «Η ελληνική ασφαλιστική βιβλιογραφία». Αθήνα, 1986. 28Χ21 (Ανάτυπο: Ασφαλιστική Αγορά, 106, 1985).

ΕΡΑΣΜΙΑ - ΛΟΥΙΖΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ: «Βιβλιογραφία μεταφράσεων νεοελληνικής λογοτεχνίας». Αθήνα, Εταιρία Ελληνικού Λογοτεχνικού καί Ιστορικού Αρχείου, 1986. 21Χ14 318 σ. 1500 δρχ.

Βιογραφία

ΕΛΕΝΗ ΒΛΑΧΟΥ: «Στιγμιότυπα... Φωτογραφικές αναμνήσεις». Αθήνα, Εκδόσεις «Καθημερινής», 1986. 26Χ11 171 σ. Εικ. 2000 δρχ.

Δίκαιο

ΧΑΡΙΛΑΟΣ Ν. ΚΕΦΑΛΑΣ: «Τριτενέργειες τών ενοχικών σχέσεων». Αθήνα, Αναστασίου, 1986. 24Χ17 262 σ. Βιβλ.

ΕΙΡΗΝΗ ΙΠΠΟΚΡ. ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ: «Η παιδεία καί η συνταγματική της κατοχύρωση». Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1986. 21Χ14 39 σ.

Δοκίμια - Μελέτες

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Φ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ: «Απ' τήν πνευματικήν Άρτα καί η Τζένη Διαμαντή - Παπαϊωάννου». Αθήνα, 1986. 24Χ17 86 σ.

Β. ΒΛΑΧΟΣ, Τ. ΜΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΣ: «Ραδιενέργεια». Αθήνα, Εκδοτικός Συνεταιρισμός Συγγραφέων Καθηγητών, 1986. 21Χ14 128 σ. Εικ. 300 δρχ.

ΙΩ. Ν. ΞΗΡΟΤΥΡΗΣ: «Αδράνεια σκέψης καί παθητικότητα». Θεσσαλονίκη, 1986. 24Χ17 24 σ.

ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΙΚΡΑΜΕΝΟΥ - ΒΑΡΦΗ: Θανάσης Πετσάλης - Διομήδης. Η «Πνευματική οδοιπορία» του καί «Οι Μαυρόλυκοι». (1923—1948). Αθήνα Εταιρία Ελληνικού Λογοτεχνικού καί Ιστορικού Αρχείου, 1986. 21Χ14 316 σ. Βιβλ. 1. 500 δρχ.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ε. ΨΑΡΡΑΣ: «Μιά αρχαϊκή ερωτική επιγραφή από τή Νάξο». Αθήνα, 1985. 24Χ17 (Ανάτυπο: HOROS, 3).

Ελληνική πεζογραφία

ΒΑΣΙΛΗΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ: «Έλεγχος ταυτότητας». Αθήνα, «Εξάντας», 1986. 21Χ14 200 σ.

ΛΟΥΚΙΑ Ι. ΑΡΑΠΙΔΟΥ: «Τό κινέζικο πιάτο». Διηγήματα. Αθήνα, «Νέα Σκέψη», 1986. 21Χ14 79 σ.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗΣ: «Ο ανελεύθερος καί άλλα διηγήματα». Αθήνα, 1986. 21Χ 14 292 σ.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΑΥΓΟΥΣΤΙΔΗΣ: «Τά παιδιά παίζουν. Ο λαός μιλάει». Αθήνα, 1985. 21Χ14 263 σ.

ΣΩΤΗΡΗΣ ΙΟΡΔΑΝΟΥ: «Τό χρυσό καλοκαίρι». Διηγήματα. Αθήνα, «Ιωλκός», 1986. 21Χ14 124 σ.

ΣΟΦΙΑ ΜΠΑΚΑΝΑΚΗ: «Λόρε». Αθήνα, «Περίπλους», 1986. 21Χ14 65 σ.

ΝΙΚΗ - ΡΕΒΕΚΚΑ ΠΑΠΑΓΕΩΡΙΟΥ: «Τού λιναριού τά πάθη». Πεζά. Αθήνα, 1986. 21Χ14 44 σ.

ΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ: «Άδεια οφθαλμοφορίας». Κατάθεση. Αθήνα, «Ίκαρος», 1986. 24Χ18 126 σ. 650 δρχ.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΙΛΤ. ΤΣΑΤΣΑΝΗΣ: Ο «Παρών». Καί άλλα διηγήματα. Αθήνα, 1986. 21Χ14 87 σ.

Θεολογία

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΣ: «Γένεση καί πηγές τού Όρου τής Χαλκηδόνας. Συμβολή στήν ιστορικοδογματική διερεύνηση τού Όρου τής Δ' Οικουμενικής Συνόδου». Θεσσαλονίκη, «Πουρναράς», 1986. 21Χ14 258 σ. Βιβλ.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Μ. ΜΠΟΥΣΙΑΣ: «Ακολουθία τών εν τή Μονή τού οσίου Σάββα βιαλαμψάντων πατέρων». Αθήνα, 1986. 24Χ17 93 σ.

Κλασική φιλολογία

ΚΩΣΤΑΣ Γ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ: «Ο Όμηρος. Πρόσωπα, πράγματα καί ιδέες καί Οδύσσεια». Αθήνα, 1986. 24Χ17 480 σ. Εικ. Βιβλ.

Βιβλιοθήκη Μ. Μ. Τ.